

MIÉRT SZABAD AZ IGE UTÁNI SZÓREND A MAGYARBAN?

É. KISS KATALIN

1. Bevezetés¹

Írásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy honnan ered a magyar mondatok ige utáni szakaszára jellemző szabad szórend. Vajon mondattani szabadságról, tehát egy rendezetlen szórendű lapos kiinduló szerkezeetről van szó, ahogy korábbi munkáimban feltételeztem; vagy a szintaxis kimenetét alkotó, a szemantikai és fonológiai értelmezés alapján szolgáló szerkezetben szabadul fel az ige utáni fő összetevők sorrendje; vagy a szabad szórend csak a fonológiai komponensben jön létre: egy hierarchikus szerkezet szabad linearizációja.

A lentebb megvizsgálandó jelenségek ez utóbbi alternatívát támasztják majd alá. A tanulmány 2. részében a magyar mondat alapvető szórendi tényeit ismertetem, a 3. részben pedig a rájuk vonatkozó elméleteket tekintem át. A 4. és 5. részben két olyan összetevőtípus: a szabad határozók és a kvantorok szórendjével foglalkozom, melyeket egyik korábbi elmélet sem tudott maradéktalanul kezelni. A 6. és 7. részben új javaslatot teszek a szabad határozók és a kvantorok elemzésére: amellet érvelek, hogy mind a szabad határozókat, mind az emelésnek alávetett kvantorokat illesszük adjunkcióval a mondatba, és ne korlátozzuk az adjunkció irányát (azaz, engedjünk meg mind balról, mind jobbról való adjunkciót). E javaslatnak a címben feltett kérdéssel kapcsolatos következményeit a 7. részben tekintem át. Abból kiindulva, hogy a jobbról adjungált, szabad szórendű határozók és kvantorok a szintaxis/szemantika interfészen még vezérlik hatókörüket, arra a következtetésre jutok, hogy a szabad linearizáció nem lehet más, mint a fonológiai komponensben lejátszódó kiejtésbeli (PF) jelenség. A 8. részben e magyarázat egy további következményére mutatok rá.

2. Szintaktikai szabadság és fonológiai korlátozottság az ige utáni szórendben

Mint köztudomású, a magyar mondatban az ige előtti összetevők sorrendje kötött,² az ige utáni fő összetevők sorrendje viszont szabad. Az itt következő példákban aláhúzással jelölöm a mondat kötött és szabad sorrendű szakasza közötti határt képező igét. Az (1) alatti semleges mondatban például a kvantor, a határozószó és az igeötő tartozik a kötött szórendű mondatszakaszba, és – a (b) változat tanúsága szerint – az ige utáni két főnévi kifejezés cserélhető fel szabadon egymással:

- (1) a. *Minden könyvet idejében vissza-vittek a fiúk a könyvtárba.*
b. *Minden könyvet idejében vissza-vittek a könyvtárba a fiúk.*

¹ E tanulmány a TS49873 sz. OTKA-projektum keretében készült. Köszönettel tartozom az MTA Nyelvtudományi Intézetében működő projektum többi résztvevőjének és a MaMaNyelv konferencia hallgatóságának hasznos megjegyzéseikért.

² Pontosabban több topik esetén az ige előtti topicalizált összetevők egymáshoz viszonyított sorrendje is szabad.

Ha tagadjuk az (1) alatti mondatot, az ige a kvantor–határozószó–igekötő lánc elé, a tagadószó mellé ugrik, és ennek következtében a kvantor, a határozószó és az igekötő sorrendje is felszabadul:

- (2) a. *Nem vitte_k minden könyvet idejében vissza t_i a fiúk a könyvtárba.*
b. *Nem vitte_k vissza a könyvtárba minden könyvet idejében a fiúk.*
c. *Nem vitte_k idejében vissza a fiúk minden könyvet a könyvtárba.*

A tagadáshoz hasonlóan a fókusz is magához vonzza az ígét, és ekkor is szabaddá válik az ige által keresztezett mondatszakasz szórendje:

- (3) a. *RITKÁN visz_{nek} minden könyvet idejében vissza t_i a fiúk a könyvtárba.*
b. *RITKÁN visz_{nek} a fiúk idejében vissza a könyvtárba minden könyvet.*

Ha egy fókusz és egy azt megelőző kvantort tartalmazó mondatra – például (4a)–ra – újabb fókusz épül (lásd (4b–e)), az ige előreugrik a felső fókusz mellé, és a kvantorra és az alsó fókuszra is kiterjed a szórendi szabadság:

- (4) a. ***Mindenki** CSAK EGY SZELET TORTÁT evett meg vacsora után.*
b. *MIÉRT evett meg **mindenki** CSAK EGY SZELET TORTÁT vacsora után?*
c. *MIÉRT evett meg vacsora után CSAK EGY SZELET TORTÁT **mindenki**?*
d. *MIÉRT evett meg **mindenki** vacsora után CSAK EGY SZELET TORTÁT?*

Bár az ige utáni fő összetevők sorrendjét mondatrészi szerepük vagy mondattani kategóriájuk nem korlátozza, valójában a különböző szórendi változatok csak akkor hangzanak egyformán jól, ha a felcserélt összetevők szótagszáma és hangsúlya nem tér el jelentősen egymástól. Különböző fonológiai súlyú ige utáni összetevők esetében az a sorrend hangzik legjobban, mely eleget tesz a növekvő összetevők törvényének (Behaghel 1932), azaz, melyben az ige utáni összetevők fonológiai súlyuk szerint növekvő sorrendben sorakoznak. Így a (4b–d) alatti szórendi változatok közül (4d) a legjobb, a növekvő összetevők törvényét súlyosan megsértő (4e) viszont lényegében elfogadhatatlan:

- (4) e. *[?]*MIÉRT evett CSAK EGY SZELET TORTÁT vacsora után **mindenki** meg?*

3. Korábbi szabadszórend-elméletek

Arra a kérdésre, hogy a levezetés mely szakaszában szabadul fel a magyar mondat ige utáni szórendje, az eddigi szórendelméletek eltérő válaszokat fogalmaztak meg.

Az ige utáni szórendi szabadság legkézenfekvőbb módon egy olyan lapos VP-ből vezethető le, melyben csak az ige kezdő pozíciója kötött; az igebővítmények és a szabad határozók tetszőleges sorrendben követik az alaptagot. Ha nem is explicit módon, Brassai Sámuel (1863–1865) magyar mondattana is efféle kiinduló szerkezettel számolt, és korábbi munkáimban (pl. É. Kiss 1987, 1998, 2002) én is ilyet feltételeztem. Íme a teória egyik újabb változata. A kiinduló szerkezetben az igekötő egyike az ígét követő testvérösszetevőknek. A VP-t uraló PredP kifejezés specifikálójába a levezetés során vagy igekötő, vagy fókusz kerülhet.

- (5) [PredP YP_i [VP V XP* t_i]] (É. Kiss 2006)

A lapos VP helyesen jósolja meg az ige utáni szabad szórendet; azonban a magyar mondat sajátságainak egy részét magyarázatlanul hagyja. Például, mint köztudomású, a lapos VP-ből nem vezethető le a visszaható és a kölcsönös névmások kötésében megfigyelhető alany–tárgy–határozó aszimmetria.³

Számos szabad szórendű nyelvben – például a japánban – hierarchikus VP-ből vezetik le a különféle szórendi változatokat egy keveredésnek (scramblingnak) nevezett művelet segítségével, melynek során a VP-ből kiemelt különféle bővítményeket a VP-hez csatolják, azaz, a többi igebővítményt vezérlő pozícióba emelik. A magyarra Surányi (2006) dolgozta ki ezt a megoldást. Azonban a japánban (valamint a németben, hindiben, perzsában stb.) a keveredésnek nevezett művelet egyfajta VP-n belüli topikalizáció, mely csak specifikus bővítményeket érinthet. A magyarban viszont az ige utáni szabad szórend a nem specifikus határozatlan főnévi kifejezésekre is kiterjed. Az alábbi mondatban például pusztá főnévi tárgy kerül a módhatározótól módosított VP elé; így aligha beszélhetünk a szó technikai értelmében vett keveredésről:

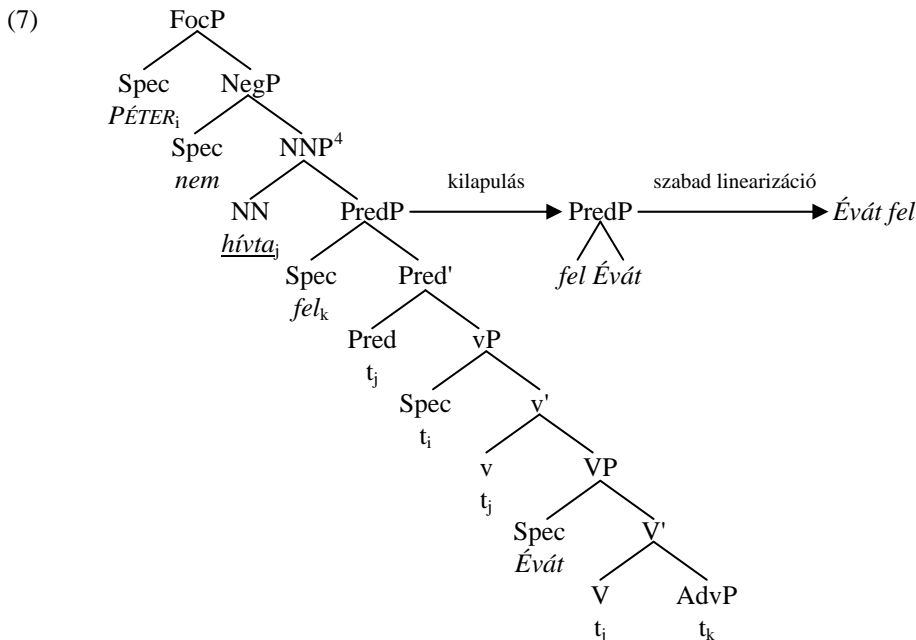
(6) [_{FocP} CSAK SZINTAXISÓRÁRA olvasnak [_{VP} folyóiratcikkeket [_{VP} szívesen [_{VP} a diákok]]]]

A közelmúltban megjelent tanulmányomban (É. Kiss 2008) Chomsky fáziselméletében (2001, 2008) kerestem magyarázatot az ige utáni mondatszakasz szórendi szabadságára. A mondatok levezetésének egy lexikális és egy funkcionális fázisát különböztettem meg. Mindkét fázisban a felemelt ige tölti ki a fázis fejpozícióját. A lexikális fázist egy hierarchikus szerkezet alkotja, ez azonban az igének a funkcionális fázis fejébe való kiemelése után kilapul (mivel az ige nem hangzó kópiái és azok kiterjesztései törölődnek). E felfogásban tehát a hierarchikus mondattani szerkezet fő összetevői a mondattan/szemantika/fonológia interfészen kerülnek testvérvizonyba. Ha a lapos szerkezetet egyetlen csomópontból többfelé ágazó térbeli faként fogjuk fel, az nem határoz meg kötött sorrendet, így kiejtéskor tetszés szerint linearizálható.

E felfogás előnye, hogy mind az alany–tárgy aszimmetriákról, mind az alany–tárgy szimmetriákról számot tud adni. A lexikális fázis tartományát alkotó igei kifejezést a szemantikai értelmező komponens hierarchikusnak látja. Ugyanezt az igei kifejezést kilapulása után, a funkcionális fázis tartományának részeként is szemantikai értelmezésnek vetjük alá. Figyeljük meg a (7)-es példát! A PredP fázisban a vP még hierarchikus; a funkcionális fázis tartományát alkotó PredP viszont az igének a Pred fejből való kiemelése után kilapul, és szabadon linearizálhatóvá válik.

A fázistartománynak a mondattan/szemantika/fonológia interfészen való kilapulása azonban nem lehet egyedül felelős az ige utáni szabad szórendért. Ha a szabad szórend nem más, mint a testvércsomópontok szabad linearizációja, akkor a hatókörrel bíró szabad szórendű ige utáni összetevők mindig azonos hatókörűek volnának – hiszen a szintaxis–szemantika interfészen kölcsönösen vezérlik egymást. Ha például a (7) alatti mondatot ige utáni kvantorokkal és szabad határozókkal egészítenénk ki, azoknak minden esetben a kilapult PredP-re terjednie ki a hatókörük. Valójában azonban nem ezt tapasztaljuk. Az ige utáni szabad határozók és a kvantorok úgy is részt vehetnek a szabad linearizációban, hogy a FocP és/vagy a NegP fölött is hatókörük van. Tekintsük a tényeket részletesebben is!

³ Az alany–tárgy–határozó aszimmetriákat Marácz (1989) tárgyalja legrészletesebben.

4. A szabad határozók szórendi helye és hatóköre

A határozók vagy a PredP-ben leírt eseményt, vagy a FocP-ben kifejezett azonosító állítást, vagy a propozíció egészét módosítják. Ha a mondat bal periferiáján állnak, akkor hatókörük pontosan az általuk megelőzött és vezérelt mondattani tartományra terjed ki. Azonban az ige mögé is kerülhetnek, és ott szórendjük szabad, hatókörük pedig független az ige utáni mondatszakaszban elfoglalt szórendi helyüktől.

A (8)-as példában a *gyorsan* a PredP-t módosító predikátumhatározó, a *szerintem* pedig a propozíció egészét (TopP-t) módosító mondathatározó.⁵ A két határozószó szelekciós tulajdonságaiból következően ige előtti helyzetben a *szerintem*-nek meg kell előznie a *gyorsan*-t. Ez felel meg relatív hatókörüknek is.

- (8) a. *Szerintem* [_{TopP} János *gyorsan* [_{PredP} el-olvassa a könyvet]]
b. **János gyorsan szerintem* [_{PredP} el-olvassa a könyvet]

Ige utáni helyzetben viszont szabad a *gyorsan* és a *szerintem* szórendje. Relatív sorrendjük nem befolyásolja a mondat értelmezését: a *gyorsan* hatóköre továbbra is a PredP-re, a *szerintem* hatóköre pedig a propozíció egészére (TopP-re) terjed ki.

⁴ Az NNP (*Non-Neutralis Phrasis*) Olsvay (2000) terminusa. Az NNP arra szolgál, hogy a semleges mondatot igekezdetűvé változtassa, és ezáltal alkalmassá tegye a tagadással és/vagy a fókusszal való kiterjesztésre.

⁵ A mondathatározó a topik után is állhatna. Egedi (2009) szerint a topikot követő mondathatározók egy, a beszélő nézőpontját tükröző SD (*Speaker Deixis*) kifejezéshez vannak adjungálva. Minthogy a topiknak van kópiája a predikátumon belül, az SDP-hez csatolt határozó is vonatkoztatható az állítás egészére.

- (9) a. *János el-olvassa gyorsan a könyvet szerintem.*
 b. *János el-olvassa szerintem gyorsan a könyvet.*
 c. *János el-olvassa szerintem a könyvet gyorsan.*
 d. *János el-olvassa gyorsan szerintem a könyvet.*

Míg a (8a) alatti mondatban a határozók szótárban rögzített szelekciós tulajdonságaiból egyenesen következik szerkezeti helyük, szerkezeti helyükből pedig hatóköri értelmezésük, a (9a–d) alatti mondatok problémát jelentenek a grammatikai elemzés számára.

Az É. Kiss (2008)-ban javasolt keretben az igétől vezérelt fázistartomány (azaz semleges mondatban a vP) kilapul, és szabadon linearizálható a szintaxis/szemantika/fonológia interfészen – azonban sem a *szerintem* mondathatározó, sem a *gyorsan* módhatározó nem része az igétől vezérelt fázistartománynak. E teória csak azoknak a PredP-hez csatolt határozóknak jósol szabad szórendet, melyekre fókusz vagy tagadás épül. Ilyenkor – a tagadás, illetve fókusz kiváltotta igemozgatás következtében – a predikátumhatározók az igétől vezérelt, kilapuló mondatszakaszba esnek. Ennek megfelelően szórendjük szabad, hatókörük pedig a PredP-re terjed ki. Hangsúlyuk – a tagadástól, illetve fókusztól vezérelt többi összetevőhöz hasonlóan – redukálódik. Például:

- (10) a. [_{FocP} CSAK 'JÁNOS olvasta [_{PredP} el a könyvet **végig gyorsan**]]
 b. [_{FocP} CSAK 'JÁNOS olvasta [_{PredP} el **gyorsan végig** a könyvet]]
 c. [_{FocP} CSAK 'JÁNOS olvasta [_{PredP} el **gyorsan** a könyvet **végig**]]

Míg a (10) alatti példák szórendje és értelmezése nem mond ellent annak a hipotézisnek, hogy az ige utáni mondatszakasz szabad szórendje a szintaxis/szemantika/fonológia interfészen történő kilapulás következménye, a (9a–d) alatti példák cáfolják ezt a feltevést. Egyrészt (9a–d)-ben az ige utáni határozóknak a kilapult fázistartománynál nagyobb a hatókörük. Másrészt a két határozó hatóköre más-más mondattani tartományra (PredP-re, illetve TopP-re) terjed ki. Ahhoz, hogy a szemantikai komponens ezt észlelhessen, a szemantikai komponens bemenetét alkotó szerkezetben a határozók nem lehetnek egy lapos kifejezés egymást kölcsönösen vezérlő csomópontjai.

5. A kvantorok szórendi helye és hatóköre

Mint köztudomású, a magyar mondat ige előtti szakaszában a kvantorok a hatókörükkül szolgáló PredP, FocP vagy NegP projekciót vezérlő pozíciót foglalnak el. Egymáshoz viszonyított hatókörük lineáris sorrendjükből is leolvasható. Például:

- (11) a. *Mindenki több cikket is* [_{gyorsan} [_{PredP} elolvasott a vizsgára]]
 'Mindenkire az áll, hogy több cikket is gyorsan elolvasott a vizsgára.'
 b. *Több cikket is mindenki* [_{gyorsan} [_{PredP} elolvasott a vizsgára]]
 'Több cikkre is az áll, hogy mindenki gyorsan elolvasta a vizsgára.'

Azonban e kvantorok választhatóan az ige mögé is kerülhetnek, és ott szórendjük szabad, és abszolút és relatív hatókörük független az ige utáni mondatszakaszban elfoglalt szórendi helyüktől. Ebből következően az ige előtti és ige utáni kvantort is tartalmazó (12a,b), valamint a több ige utáni kvantort tartalmazó (13a–c) mondatok – a (11) alatti mondattípustól eltérően – hatókörileg többértelműek; mindegyik (12)–(13) alatti változatnak megvan a (11a) alatt és a (11b) alatt megadott olvasata is.

- (12) a. *Mindenki gyorsan elolvasott több cikket is a vizsgára.*
b. *Több cikket is gyorsan elolvasott a vizsgára mindenki.*
- (13) a. *Gyorsan elolvasott a vizsgára mindenki több cikket is.*
b. *Gyorsan elolvasott több cikket is a vizsgára mindenki.*
c. *Gyorsan elolvasott mindenki a vizsgára több cikket is.*

A (12a–b) és a (13a–c) alatti mondatokat az É. Kiss (2008)-ban bemutatott elmélet nem magyarázza. E mondatokban a szintaxis/szemantika/fonológia interfészen kilapuló és szabad szórendűvé váló kifejezés a vP. A (12)–(13) alatti példák ige utáni kvantorai azonban nem lehetnek a vP részei, hiszen hatókörük a *gyorsan*-tól módosított PredP egészére kiterjed, azaz, a szintaxis/szemantika interfészen a PredP-t vezérlő pozíciót kell elfoglalniuk.

E teória számára csupán azok az ige utáni kvantorok nem jelentenek problémát, melyek fókusz vagy tagadás hatókörében állnak. Ilyen szerkezet akkor jön létre, ha olyan PredP-re épül rá fókusz vagy tagadás vagy mindkettő, melynek élére kvantort emeltünk. Ha a (11a) alatti mondatot fókusszal terjesztjük ki, a fókusszal és tagadással együttjáró igeemelés következtében a PredP élén álló kvantorok az ige mögé kerülnek, és az igtől vezérelt, kilapuló fázistartomány részeivé válnak. A fókusz és tagadás hatókörében végbemenő hangsúlyredukció is kiterjed rájuk. Minthogy kölcsönösen vezérlik egymást, tetszőleges relatív hatókört vehetnek fel, azaz, a mondatokat – helyesen – kétértelműnek jósoljuk:

- (14) a. *A SZINTAXISVIZSGÁRA olvasott el mindenki több cikket is.*
b. *A SZINTAXISVIZSGÁRA olvasott el több cikket is mindenki.*

Nemsemleges mondatokban a kvantorok FocP/NegP fölötti hatókört is felvehetnek. Az ilyen tág hatókörű kvantorok is állhatnak akár az ige előtt, akár az ige után. Ige előtti helyzetben vezérlik és megelőzik hatókörüket; így a több ige előtti kvantort tartalmazó mondatok sem kétértelműek:

- (15) a. *Minden elsőéves legtöbb tárgyból* [_{FocP} KÉTSZER bukott meg]
' Minden elsőévesre az áll, hogy legtöbb tárgyból kétszer bukott meg.'
b. *Legtöbb tárgyból minden elsőéves* [_{FocP} KÉTSZER bukott meg]
' Legtöbb tárgy olyan volt, hogy minden elsőéves kétszer bukott meg belőle.'

Ezek a kvantorok is megjelenhetnek posztverbális helyzetben is, megőrizve elsődleges hangsúlyukat. Posztverbális szórendi helyük azonban nem tükrözi relatív hatókörüket. Az egy preverbális és egy posztverbális (nem redukált hangsúlyú) kvantort tartalmazó mondatok kétértelműek. Mind (16a)-hoz, mind (16b)-hez ugyanaz a két jelentés rendelhető:

- (16) a. *Minden elsőéves KÉTSZER bukott meg 'legtöbb tárgyból.*
b. *Legtöbb tárgyból KÉTSZER bukott meg 'minden elsőéves.*

Ugyanígy kétértelműek azok a szórendi változatok is, melyekben mindkét kvantor követi az igt:

- (17) a. *KÉTSZER bukott meg 'minden elsőéves 'legtöbb tárgyból.*
b. *KÉTSZER bukott meg 'legtöbb tárgyból 'minden elsőéves.*

A (hangsúlyos) posztverbális kvantort tartalmazó mondatok éppúgy problematikusak az ige utáni szórendi szabadságot fáziselméleti keretben magyarázó elmélet (É. Kiss 2008) számára, mint a posztverbális határozót tartalmazó mondatok. A kvantorok nem lehetnek részei a kilapult és ezért szabadon linearizálható fázisstartománynak, hiszen a fázis bal periferiája fölött is hatókörük van.

6. A határozók és a kvantorok adjunkciós elemzése

6.1. A határozók

A határozók a hagyományos generatív felfogás szerint adjunkcióval kerülnek a mondatba. A mondat szerkezet azon összetevőjéhez adjungáljuk őket, melyre hatókörük kiterjed. Ezt a nézetet képviseli például Chomsky (2001) és Ernst (2002) is.⁶ Chomsky elméletének fontos eleme, hogy a szabad határozók egy harmadik dimenzióban csatlakoznak a mondat szerkezetéhez (illetve az azt ábrázoló szintaktikai fához), és csak a fonológiai értelmezés során integrálódnak a szintaktikai fa meghatározta szőláncba.⁷ Az adjunkció célja, hogy vezérlési viszonyt hozzon létre az adjungált elem és az adjunkció célpontja között. Az adjunkció irányát a sztenderd generatív elméletben semmilyen univerzális megkötés vagy grammatikai elv nem korlátozza; azaz, adjungálni balról és jobbról egyaránt lehet.⁸

E felfogást követve tételezzük fel, hogy a határozók adjunkcióval kerülnek a magyar mondatba (l. É. Kiss 2009). A predikátumhatározókat általában a PredP kifejezéshez csatoljuk (bár egyes típusaik a FocP-t is módosíthatják). A mondat határozók vagy TopP-hez, vagy – mint Egedi (2009) állítja – egy TopP alatti, SDP-nek (*Speaker Deixis Phrase*-nek) nevezett kifejezéshez adjungálódnak. Ime a (8a) alatti, balról adjungált határozókat tartalmazó mondat szerkezete:

(18) [TopP *Szerintem* [TopP *János* [PredP *gyorsan* [PredP *el-olvassa a könyvet*]]]]

E mondatok szemantikai értelmezésének alapja, hogy a balról adjungált határozók a szintaxis/szemantika interfészen vezérlik hatókörüket. De a határozó és a hatókörül szolgáló kifejezés közötti vezérlési viszony akkor is változatlanul létrejön, ha a határozót jobbról adjungáljuk. Annak, hogy a határozóknak ige mögötti helyzetben is ugyanarra a mondat szakaszra terjed ki a hatókörük, mint amelyet balról adjungálva vezérelnek, csak egy magyarázata lehet: az, hogy a szintaxis/szemantika interfészen, jobbról adjungálva ők is ugyanazt a mondat szakaszt vezérlik. E hierarchikus szerkezet csak a fonológiai komponensben lapul ki és linearizálódik a növekvő összetevők törvényének megfelelően. Az alábbi mondatváltozatok között tehát az (a) mondat képviseli a szintaxis outputját, a szemantikai értelmező komponens bemenetét; a (b–e) mondatok pedig a fonológiai outputot. (Minthogy az ige utáni összetevők közel azonos hosszúságúak, a növekvő összetevők törvényét egyik szórendi változat sem sérti meg súlyosan.)

⁶ Ugyanakkor e nézet nem kizárólagos. Például Alexiadou (1997), Cinque (1999) és Laenzlinger (2004) minden szabadhatározó-fajtát egy-egy külön funkcionális projekció specifikálójában vezet be a mondatba.

⁷ E teória Lebeaux (1988) és Áfarli (1997) javaslataira vezethető vissza.

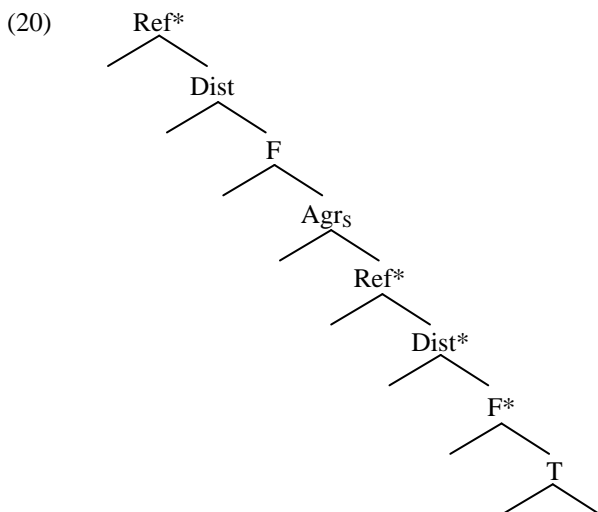
⁸ Kayne (1994) lineáris korrespondancia axiómáját nem tekintem sztenderd, általánosan elfogadott megszorításnak. Bal és jobb oldali adjunkciót egyaránt feltételez például Ernst (2002) és Fox (2003) is.

- (19) a. [TopP [TopP *János* [PredP [PredP *el-olvassa a könyvet*] **gyorsan**]] **szerintem**]
b. *János elolvassa gyorsan a könyvet szerintem.*
c. *János elolvassa szerintem gyorsan a könyvet.*
d. *János elolvassa szerintem a könyvet gyorsan.*
e. *János elolvassa gyorsan szerintem a könyvet.*

6.2. A kvantorok

A sztenderd generatív grammatikában a kvantorok is adjunkcióval kerülnek hatókörüket vezérlő pozícióba. A magyar szakirodalom alapján a kvantoremelés adjunkcióként való felfogása túlhaladottnak tűnhet. Valóban, ha az adjunkciót balról való hozzácsatolásnak fogjuk fel, akkor nem tudjuk megmagyarázni az ige mögötti nagy hatókörű, hangsúlyos kvantorok viselkedését, vagy olyan ad hoc magyarázatra szorulunk, mint az É. Kiss (1987, 2002)-ben feltételezett stilisztikai kvantormozgatás, melynek során a balról adjungált kvantorok a fonológiai komponensben kerülnek vissza az ige mögé.

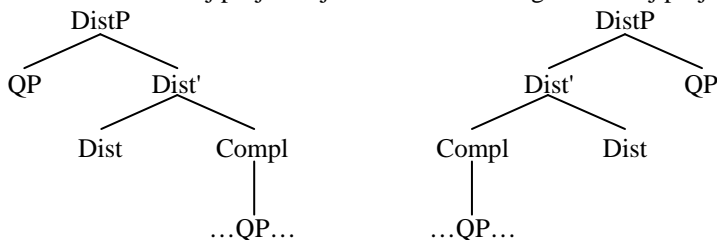
Napjaink befolyásos elmélete (Bródy–Szabolcsi 2001; Szabolcsi–Brody 2003) egy DistP projekció specifikálójába emeli ki az univerzális kvantort. Ebben az elméletben a funkcionális projekciók szériája (az FP, DistP és TopP (az ő terminológiájukban: RefP) sorozat) többször is kiépülhet egy tagmondaton belül: az igei kifejezés (vP) fölött, a tárgyi egyeztető projekció (Agr_OP) fölött, a temporális projekció (TP) fölött, valamint az alanyi egyeztető projekció (Agr_SP) fölött egyaránt. Azaz:

(A * szimbólum az adott projekció ismételhetőségét jelenti.) Minthogy az ige a V fejből az Agr_{S_O} és T fejekon keresztül az Agr_S fejbe emelkedik, az alsóbb szériák operátorai követik az ige a lineáris sorrendben. A szériák léte ugyanakkor önmagában nem magyarázza meg, hogy hogyan kerülhetnek az ige mögé nagy hatókörű kvantorok. Ennek magyarázata Brody (1997) tükörelméletében rejlik. Eszerint, míg a szintaktikai fejek megelőzik, a morfológiai fejek követik bővítményüket. Bródy és Szabolcsi feltételezése szerint a Dist fej

akár szintaktikai fejként, akár morfológiai fejként elemezhető. Inverz hatókör az utóbbi esetben áll elő. Bonyolult technikai megoldásuk az alábbi alap gondolatot formalizálja:

- (21) a. Szintaktikai Dist fej projekciója: b. Morfológiai Dist fej projekciója:

A Bródy és Szabolcsi (2001, 2003) javasolta kvantorelemzés számos problémát vet fel. Nincs rá független bizonyíték, hogy egy tagmondat valóban több operátorszériát tartalmazna, vagy hogy volna egy láthatatlan, morfológiai fejként viselkedő Dist morféma. Ad hoc módon azt is ki kell kötniük, hogy a fókuszban mindig a legfelső operátorszériában kell landolnia, a kvantorok viszont egy alsóbb operátorszéria [Spec, DistP] pozíciójában is maradhatnak. Nem világos, miért rekurzív az FP projekció az alsóbb szériákban, és miért nem ismételhető a legfelső szériában. Mint Surányi (2002) rámutat, a legfelső [Spec, RefP] pozíciót kitöltő topik és az alsóbb [Spec, RefP] pozíciókat kitöltő referáló kifejezések funkciója nem azonos (csak a legfelső viselkedik topikként, azaz logikai alanyként). Az elmélet nem látszik kiterjeszthetőnek a tagadó kvantorokra.

Nincs szükség sem az É. Kiss (1987)-ben javasolt elmélet, sem Szabolcsi és Bródy (2001, 2003) teóriájának ad hoc megoldásaira, ha visszatérünk a kvantoremelés hagyományos, sztenderd, adjunkciós felfogásához, azonban megengedjük a jobbról való kvantoradjunkciót is.

Tételezzük fel, hogy a kvantorok a predikátumot kiterjesztő projekciók valamelyikéhez csatolandók: PredP-hez, NNP-hez, FocP-hez vagy NegP-hez.⁹ (A NegP-hez csatolt kvantorok negatív egyeztetésen mennek át, azaz *se-* előtagot kapnak.) E felfogásban a balról adjungált kvantorok szemantikai és fonológiai értelmezése triviális. Hatókörük az általuk vezérelt mondatszakaszra terjed ki, és abban a sorrendben ejtődnek ki, melyet a szintaktikai szerkezet meghatároz. Íme például a (11a)-nak és a (15a)-nak tulajdonított szerkezet:

- (22) a. [_{PredP} **Mindenki** [_{PredP} **több cikket is** [_{PredP} *gyorsan* [_{PredP} *elolvastott a vizsgára*]]]]
 b. [_{FocP} **Minden elsőéves** [_{FocP} **legtöbb tárgyból** [_{FocP} *KÉTSZER bukott meg*]]]

A szintaxis–szemantika interfészen a jobbról adjungált kvantorok is ugyanazokat a kifejezéseket vezérlik, mint balról adjungált megfelelőik. A (22a) alatti mondat egyik vagy mindkét kvantorának jobboldali adjunkciójával tehát az alábbi szerkezeteket hozhatjuk létre:

⁹ Az NNP-hez balról való hozzacsatolást egy fonológiai megszorítás korlátozza, miszerint a fókuszban és az időjeles igének egy fonológiai szót kell alkotnia. Ennek következtében az NNP-hez csak akkor lehet kvantort balról hozzacsatolni, ha az NNP projekciót nem fókusz, hanem NegP dominálja, például:

(i) [_{NegP} *Nem* [_{NNP} *mindenki* [_{NNP} *jött* [_{PredP} *el az előadásra*]]]]

- (23) a. [_{PredP} [_{PredP} **Több cikket is** [_{PredP} gyorsan [_{PredP} elolvasott a vizsgára]]] **mindenki**]
b. [_{PredP} **Mindenki** [_{PredP} [_{PredP} gyorsan [_{PredP} elolvasott a vizsgára]]] **több cikket is**]]
c. [_{PredP} [_{PredP} [_{PredP} **Gyorsan** [_{PredP} elolvasott a vizsgára]]] **több cikket is**] **mindenki**]

E mondatok mindegyike ugyanazt jelenti, hiszen mindegyikben ugyanakkora a kvantorok hatóköre (azaz, az általuk vezérelt mondattani tartomány). A fonológiai komponensben a szerkezetek újrendeződnek, tiszteletben tartva a növekvő összetevők törvényét. (23c)-nek például a (24) alatti változat a legoptimálisabb sorrendje (a hangsúlyos *mindenki* fonológiaiilag többnek hat, mint a hangsúlytalan és csak egy szótaggal hosszabb *a vizsgára*):

- (24) *Gyorsan elolvasott a vizsgára mindenki több cikket is.*

Ugyanakkor (24) egy olyan szintaktikai szerkezetnek is lehetséges linearizációja, melyben a *több cikket is* vezérli a *mindenki*-t, tehát a *több cikket is* a nagyobb hatókörű:

- (25) [_{PredP} [_{PredP} [_{PredP} **Gyorsan** [_{PredP} elolvasott a vizsgára]]] **mindenki**] **több cikket is**]

Magyarázatot kapunk az ige előtti és ige utáni kvantorokat is tartalmazó mondatok, például (16a) kétértelműségére is. Az itt (26a)-ként újra felidézett mondat két szintaktikai szerkezetnek: (26b)-nek és (26c)-nek is lehetséges linearizációja, kiejtése:

- (26) a. **Minden elsőéves** KÉTSZER bukott meg **'legtöbb tárgyból**.
b. [_{FocP} **Minden elsőéves** [_{FocP} [_{FocP} KÉTSZER bukott meg] **'legtöbb tárgyból**]]
c. [_{FocP} [_{FocP} **Minden elsőéves** [_{FocP} KÉTSZER bukott meg]] **'legtöbb tárgyból**]

Összefoglalva az elmondottakat: a jobbról adjungált határozók és kvantorok esetében akkor vezethető le a határozónak, illetve kvantornak valamely, az igét is magában foglaló kifejezés fölötti nagy hatóköre, ha azt feltételezzük, hogy a határozó, illetve kvantor a szintaxis/szemantika interfészen vezérli hatókörét. A határozónak, illetve kvantornak az ige utáni mondatszakaszban lehetséges szórendi átrendeződése a kiejtés során (a fonológiai komponensben) végbemenő linearizációs művelet eredménye.

7. Egy predikció

A szintaxisból kilépő mondattani szerkezet a fonológiai komponensben prozódiai szerkezetre képeződik le, de a kétféle szerkezet között nincs kölcsönösen egyértelmű megfelelés (az utóbbiból nem rekonstruálható az előbbi). A prozódiai hierarchia kevésbé tagolt mint a szintaktikai hierarchia, ugyanis a prozódiai szerkezet nem engedi meg a rekurzívitást. A Truckenbrodt (2007) megfogalmazta non-rekurzívitási megszorítás értelmében egy *l* színű prozódiai konstituens nem lehet beágyazva egy szintén *l* szintű prozódiai konstituensbe, tehát például egy prozódiai kifejezés nem lehet egy másik prozódiai kifejezésnek alárendelve; csak 'intonációs frázis' csomópont uralhatja.

A fonológiai kifejezések a funkcionálisan kiterjesztett lexikális kifejezések, például a főnévi kifejezés, névutós kifejezés fonológiai megfelelői. A non-rekurzívitási megszorítás következtében egy főnévi kifejezésbe ágyazott másik főnévi kifejezés, például [_{DP} *a találkozás* [_{DP} *a régi barátjával*]] a fonológiai komponensben két különálló, mellérendelt fonológiai kifejezésre képeződik le: [_{pp} *a találkozás*] [_{pp} *a régi barátjával*].

Ha az ige utáni szabad linearizáció valóban a fonológiai komponensben megy végbe, akkor azt várjuk, hogy nem a szintaktikai, hanem a prozódiai szerkezet összetevőin

működik, tehát az efféle rekurzív főnévi kifejezéseket két külön egységként kezeli. Pontosan ez történik. Tekintsük a (27) alatti példát! E mondat szintaktikai szerkezetét tekintve kétértelmű: *a találkozást a régi barátnőjével* láncnak *a régi barátnőjével* szakasza lehet akár a *találkozás* főnév bővítménye, akár az ige társhatározója:

(27) *Péter nagyon várta a találkozást a régi barátnőjével.*

Függetlenül attól, hogy *a találkozást a régi barátnőjével* láncot egy vagy két összetevőként értelmezzük mondattanilag (és jelentésanilag), az két külön egységként vesz részt a szabad linearizációban – mivel a prozódiai szerkezetben mindkét esetben két fonológiai kifejezés egymásutánjáról van szó:

(28) a. *Péter várta a találkozást nagyon a régi barátnőjével.*

b. *Péter várta a régi barátnőjével nagyon a találkozást.*

Felmerül a kérdés, hogy nem lehetséges-e, hogy a komplex főnévi kifejezés két főnévi csoportra való felbomlása már a szintaktikai komponensben megtörténik; nem lehetséges-e, hogy már a szintaktikai műveletek két összetevőként elemzik. Ami a fókuszmozgatást illeti, [Spec, FocP]-be független okok miatt nem kerülhet nem alaptagra végződő összetevő. Topik pozícióban viszont egészében is állhat a komplex főnévi csoport (29a); csak akkor kell az alaptag esetjelölt DP bővítményét extraponálni, ha *a találkozást* és *a régi barátnőjével* más-más diskurzusjeggyel van megjelölve, például az egyik topik, a másik fókusz (29b–c). Ha azonban mindkét kifejezésnek topik szerepet szánunk, csak együtt topicalizálhatók (vö. (29a)-val (29d)-t).

(29) a. [_{TopP} *A találkozást a régi barátnőjével* [valószínűleg nagyon várta Péter]]

b. [_{TopP} *A találkozást* [_{FocP} *A RÉGI BARÁTNŐJÉVEL várta Péter nagyon*]]

c. [_{FocP} *Csak A RÉGI BARÁTNŐJÉVEL várta Péter a találkozást*]

de: d. *[[_{TopP} *A találkozást* [_{TopP} valószínűleg [_{TopP} *a régi barátnőjével* [*PÉTER várta a legjobban*]]]]]

Az a tény, hogy egy főnévi igenév vonzatai a ragozott ige utáni mondatszakaszban szabadon keveredhetnek a ragozott ige vonzataival szintén annak bizonyítéka, hogy a szabad linearizáció a nem a szintaxisban, a mondattani szerkezeten, hanem a levezetés fonológiai komponensében, a prozódiai szerkezeten megy végbe. A magyarban a főnévi igenévi kifejezésnek nincs CP kiterjesztése, és ennek megfelelően nem alkot önálló intonációs kifejezést; így a főnévi igenévi kifejezést alkotó fonológiai kifejezések – a non-rekurzivitási megszorítás következtében – mellérendelő viszonyba kerülnek a főmondatot alkotó fonológiai kifejezésekkel:

(30) a. *Nem tudta volna Pétert szerintem kibékíteni a bíró a feleségével.*

b. *Nem tudta volna kibékíteni a bíró Pétert szerintem a feleségével.*

A szintaktikai komponensben a főnévi igenév összetevői még nem válnak szét, hacsak nincsenek különböző diskurzusjegyekkel ellátva; így a kifejezés csak együtt topicalizálható:

(31) a. [_{TopP} *Kibékíteni Pétert a feleségével* [valószínűleg [nem tudta volna a bíró]]]

b. ^{??}[_{TopP} *Kibékíteni* [_{TopP} *a bíró* [_{TopP} *Pétert* [valószínűleg [_{TopP} *a feleségével* [_{NegP} *nem tudta volna*]]]]]]]

8. PF-linearizáció és nyelvi adatok: helyesség–helytelenség vagy optimalitás

E tanulmányban amellett érveltem, hogy a magyar mondatban az ige utáni szabad szórend annak a következménye, hogy a levezetés fonológiai komponensében az ige utáni összetevők szabadon linearizálhatók. A szabad linearizációs művelet nincs tekintettel az összetevők hierarchiájára (azok a jobbról adjungált kvantorok és szabad határozók is részt vesznek benne, melyek a szintaxis/szemantika interfészen egy ige fölötti, az igét is tartalmazó csomópontozhoz csatolódnak).

A mondattani szakirodalomban vitatott kérdés volt, hogy az ige utáni összetevők sorrendje valóban teljesen szabad-e, például az igekötőnek közvetlenül követnie kell-e az igét, vagy sem. Az irodalom egy része – például Piñón (1995) szerint igen; az általa javasolt keretben az alábbi mondat (b–d) változatai helytelenek:

- (31) a. *FELBONTVA kapta meg János pénteken a levelet.*
b. *FELBONTVA kapta János meg pénteken a levelet.*
c. *FELBONTVA kapta János pénteken meg a levelet.*
d. *FELBONTVA kapta János pénteken a levelet meg.*

Ugyanakkor például É. Kiss (2002) amellett érvelt, hogy valamennyi (31) alatti szórendi változat grammatikus. Ha informánsokat kérdezzünk meg, azok a (b) és (c) alatti példákat készségesen elfogadják; a (d) alattit viszont nem. Megjavul azonban a mondat, ha a *meg* igekötőt egy testesebbre cseréljük:

- (32) *FELBONTVA kapta János pénteken a levelet vissza.*

A gyűjtött nyelvi adatok sem oldják meg e megítélésbeli problémát: a (31a–d) alatti változatok csökkenő gyakorisággal fordulnak elő, de egy-egy példát a (31d) típusú szórendre is találunk.

Megszűnik a probléma, ha az ige utáni fő összetevők sorrendjét fonológiai (PF) jelenségként kezeljük, és nem a helyes–helytelen (grammatikus–agrammatikus), hanem a jól–kevésbé jól hangzó, optimális–nem optimális dimenzióban értelmezzük.

Hivatkozások

- Áfarli, Tor 1997. Dimensions of phrase structure: The representation of sentence adverbials. *Motskrift*. NTNU. Trondheim. 91–113.
- Alexiadou, Artemis 1997. *Adverb Placement: A Case Study in Antisymmetric Syntax*. John Benjamins. Amsterdam.
- Behaghel, Otto 1932. *Deutsche Syntax* IV. Carl Winters. Heidelberg.
- Brassai Sámuel 1863–1865. A magyar mondatról II–III. *Akadémiai Értesítő* 3: 3–128, 173–409.
- Brody, Michael 1997. *Mirror Theory*. UCL Working Papers in Linguistics vol. 9. University College. London.
- Bródy Mihály – Szabolcsi Anna 2001. Az egyenes és inverz hatókörű mondatokról. In Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Osiris. Budapest. 120–145.

- Chomsky, Noam 2001. Derivation by phase. In Michael Kenstowicz (szerk.) *Ken Hale: A Life in Language*. MIT Press. Cambridge, MA. 1–52.
- Chomsky, Noam 2008. On Phases. In Robert Freidin – Carlos Otero – Marla Luisa Zubizarreta (szerk.) *Foundational Issues in Linguistic Theory*. MIT Press. Cambridge, MA. 133–166.
- Cinque, Guglielmo 1999. *Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective*. Oxford University Press. Oxford.
- Egedi, Barbara 2009. Adverbial (dis)ambiguities. Syntactic and prosodic features of ambiguous predicational adverbs. In Katalin É. Kiss (szerk.): *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Mouton de Gruyter. Berlin. 103–132.
- É. Kiss, Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Reidel. Dordrecht.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter *Új magyar nyelvtan*. Osiris. Budapest. 15–184.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge University Press. Cambridge.
- É. Kiss, Katalin 2006. Focussing as predication. In Valéria Molnár – Susanne Winkler (szerk.) *The Architecture of Focus*. Mouton de Gruyter. Berlin. 169–193.
- É. Kiss, Katalin 2008. Free word order, (non-)configurationality, and phases. *Linguistic Inquiry* 39/3: 441–475.
- É. Kiss, Katalin 2009. Substitution or adjunction? Quantifiers and adverbials in the Hungarian sentence. *Lingua*. doi:10.1016/j.lingua.2009.01.003
- Ernst, Thomas 2002. *The Syntax of Adjuncts*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Fox, Danny 2003. On Logical Form. In Randall Hendrick (szerk.) *Minimalist Syntax*. Blackwell. London. 82–123.
- Kayne, Richard 1994. *The Antisymmetry of Syntax*. MIT Press. Cambridge.
- Laenzlinger, Christopher 2004. A feature-based theory of adverb syntax. In Jennifer R. Austin – Stefan Engelberg – Gisa Rauh (szerk.) *Adverbials: The Interplay between Meaning, Context, and Syntactic Structure*. John Benjamins. Amsterdam. 205–252.
- Lebeaux, David 1988. *Language Acquisition and the Form of Grammar*. PhD-disszertáció. University of Massachusetts.
- Maráz, László 1989. *Asymmetries in Hungarian*. PhD-disszertáció. Groningeni Egyetem.
- Olsvay Csaba 2000. Formális jegyek egyeztetése a magyar nemsemleges mondatokban, in Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV*. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. 119–151.
- Piñón, Christopher 1995. Around the progressive in Hungarian. In István Kenesei (szerk.) *Approaches to Hungarian* 5. JATE. Szeged. 155–159.
- Surányi, Balázs 2002. *Multiple Operator Movements in Hungarian*. PhD-disszertáció. LOT Publications. Utrecht.
- Surányi, Balázs 2006. Scrambling in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 53/4: 393–432.
- Szabolcsi, Anna – Michael Brody 2003. Overt scope in Hungarian. *Syntax* 6: 19–51.
- Truckenbrodt, Hubert 2007. The syntax–phonology interface. In Paul de Lacy (szerk.) *The Cambridge Handbook of Phonology*. Cambridge University Press. Cambridge. 435–456.

